

Ernest Mandel

Övergångssamhället

Föredrag i Lund 17/5 1972

Uppfattningen att vi idag i Sovjet, Kina eller andra länder där kapitalismen har störtas har ett fullfjädrat socialistiskt samhälle försvaras knappast av någon utanför de officiella kommunistpartierna. T.o.m. inom kommunistpartierna utmanas den alltmer. Vår syn på problemet, att definiera dessa samhällen som övergångssamhällen mellan kapitalism och socialism är i dag allmänt accepterad. Detta var tidigare en rent trotskistisk uppfattning, men är idag allmänt spridd eftersom det är det bästa svaret som givits på detta stora metodologiska problem.

Kapitalismen är det sista klassamhället som historien skapat. Detta var en, av Marx' grundläggande arbetshypoteser, vilken fortfarande gäller för marxismen. Mellan detta sista klassamhälle och ett klasslöst samhälle, ett samhälle där det inte längre finns några klasser och därför inte heller, någon stat, finns ett övergångssamhälle. Detta övergångssamhälle omfattar hela den historiska period under vilken klasserna försvinner, varuproduktionen upphör och staten vittrar bort.

Den åtskillnad som Marx själv, i kritiken av Gothaprogrammet, gjorde mellan två stadier – ett socialistiskt och ett kommunistiskt – i det efterkapitalistiska samhället måste utvidgas. Detta gjorde Lenin redan 1919. Han urskiljer tre stadier, ett övergångsstadium mellan kapitalism och socialism, ett socialistiskt stadium och ett tredje stadium – det kommunistiska. Mellan övergångssamhället och det socialistiska samhället och mellan socialismen och kommunismen finns inga kvalitativa skillnader, inga stora språng. Under normala förhållanden sker en mer eller mindre gradvis utveckling fram mot ett samhälle, som inte bara saknar klasser utan också en samhällelig arbetsdelning, vilket enligt Marx främst utmärker det kommunistiska samhället.

Var uppstår nu den metodologiska svårigheten? Trots att vi historiskt kan karakterisera det sovjetiska samhället, det kinesiska samhället, det kubanska, det jugoslaviska och alla andra samhällen där kapitalismen störtats, som samhällen i övergång mellan kapitalism och socialism, kan vi inte acceptera uppfattningen om en övergångsstat. Statens klasskaraktär, ett instrument för den härskande klassen, är en av marxismens grundsatser. Det är här vårt problem uppstår. Ur ekonomisk, social och kulturell synvinkel är definition lättare. Man säger: visst är det ett övergångssamhälle, klasskampen fortsätter ännu, kampen mellan planering och marknad fortsätter, kampen om fördelning av den samhälleliga produkten fortsätter, kampen för arbetarklassens frigörelse, en verklig direkt arbetarkontroll över arbetsförhållandena fortsätter ännu. Men när det gäller staten är dessa uppfattningar metodologiskt omöjliga inom den marxistiska begreppsramen. Övergångsstater existerar inte. Övergångssamhällena – ja, övergångsstater – nej, eftersom staten genom själva sin karaktär är ett instrument för klasstyre. Statens uppgift är att försvara särskilda former av sociala relationer, särskilda former av produktionsförhållanden, produktionsätt. Här har vi den metodologiska svårigheten.

Jag skall försöka förklara vår uppfattning att Sovjetunionen är en arbetarstat, men av mycket speciellt slag – en degenererad arbetarstat. På ett indirekt sätt skall jag först försöka eliminera andra möjliga svar för att sedan försöka ge det enda svar som återstår, nämligen att Sovjetunionen trots allt är en arbetarstat.

För det första: Kan man säga att Sovjetunionen är en borgerlig stat, en kapitalistisk stat? Vad skulle detta innebära? Ur en marxistisk synvinkel skulle det innebära minst två saker. Dels att vi har kapitalistiska produktionsförhållanden, ett kapitalistiskt produktionssätt i Sovjetunionen, dels att vi har en kapitalistklass. En kapitalistisk stat kan inte existera utan en kapitalistklass. Återigen kommer vi här i konflikt med marxismens grundsatser: staten är ett instrument för klassherravälde och klassherravälde kan inte finnas utan klasser.

Kan vi då säga att det finns kapitalistiska produktionsförhållanden i Sovjet? Kan vi säga att det finns ett kapitalistiskt produktionssätt, och kan vi säga att det finns en kapitalistklass? Många har sedan lång tid försökt försvara den ståndpunkten. Ni känner väl alla till denna teoriers ursprung. Den fanns hos mensjevnikerna, hos socialdemokraterna som från första början hävdade att kapitalismen, av ekonomiska orsaker, är oundviklig i Sovjet.

Martov, Otto Bauer, Karl Kautsky, Leon Blum, Lucien Lora, en hel rad av socialdemokratiska teoretiker har försökt bevisa förekomsten av kapitalism i Sovjet ända sedan början av tjugotalet. Andra, mer vänsterinriktade personer, har följt i deras spår men bevisföringen är mycket svag och inte särskilt övertygande. Den grundas vanligen på vad man skulle kunna kalla ofullständiga eller helt filosofiska, icke-ekonomiska och icke-sociologiska definitioner av kapitalismen.

Man kan förstås, som en fransk skribent med hjälp av en enkel liknelse, påstå: där man har lönearbete har man kapital. I Sovjet finns lönearbete därför finns kapital, Då har man gjort det lätt för sig. Om någon tillfredsställs av denna typ av resonemang kan jag bara beklaga. Det är en alltför förenklad bevisföring, som inte heller stämmer med verkligheten. Marx framhåller att det fanns lönearbete i det antika Rom. Faktum är att lönearbete infördes i den romerska armén, t.o.m. fritt lönearbete. Fanns det därför kapitalism i de antika samhällena? Självklart inte. Lönearbete fanns i Sovjet under Lenins tid. Mycket få av de som säger att vi idag har statskapitalism i Sovjet påstår att denna kapitalism fanns även 1918, omedelbart efter oktoberrevolutionen. Så tydligt är att denna typ av förenkling inte är särskilt seriös.

Jag skall ge ett annat exempel på denna formalistiska och pseudofilosofiska bevisföring som inte är verkligt analytisk. Man säger: Kapitalismen innebär exploatering av arbetare. Exploatering av arbetare innebär att arbetsförhållandena behärskar arbetarna, eller som Marx säger, det materialiserade arbetet (maskinerna) behärskar det levande arbetet. I Sovjet kontrollerar inte arbetarna sina egna arbetsförhållanden, därför har vi kapitalism.

Detta är återigen ett mycket förenklat resonemang. Med denna typ av bevisföring kan man kalla varje form av klasssamhälle för ett kapitalistiskt samhälle. Slavar hade inget inflytande över sina arbetsvillkor. Är därför slaveri lika med kapitalism? De livegna under feodalismen hade inte någon inflytande över sina förhållanden. Är därför feodalism lika med kapitalism? I det asiatiska produktionssättet hade åtminstone vissa producenter inte någon kontroll över sina egna arbetsförhållanden. Var därför det asiatiska produktionssättet kapitalistiskt? Här har vi återigen överförenklingar som, jag upprepar, är av en pseudofilosofisk natur och som verkligen inte representerar en allvarlig analys av de konkreta, sammansatta produktionsförhållandena och klassförhållandena inom Sovjetunionen.

Det finns ett tredje mer sofistikerat argument som säger: Kapitalismen är resultatet av varuproduktion. I Sovjet finns bevisligen varuproduktion. Kapitalism är varuproduktion plus lönearbete. I Sovjet finns varuproduktion och lönearbete, följaktligen har vi kapitalism där, Jag opponerar mig starkt mot definitionen att kapitalism är lika med lönearbete plus varuproduktion. Detta är inte sant. Lönearbete och varuproduktion fanns under den utvecklade feodalismen på medeltiden. Det fanns i städer i mitt eget land, i Italien, Frankrike, Västtyskland, Katalonien och England utan att dessa länder därför var kapitalistiska.

För att vi skall ha kapitalism måste vi lägga till en ytterligare mycket avgörande faktor – varuproduktionen måste vara *allmän*. Alla produktionsmedel eller alla väsentliga produktionsmedel måste anta varuform och så gott som allt arbete bli lönearbete. Endast under dessa villkor har vi kapitalism. Bevisligen är alla produktionsmedel i Sovjet inte varor. Den överväldigande majoriteten av produktionsmedlen, alla statsindustrins maskiner är inte varor. De köps inte, de säljs inte, de distribueras via statens planering till de olika fabrikena.

Bettelheim har påstått att varuproduktion fortfarande finns inom den statliga sektorn. Det är sant. En del av den statliga sektorns produktionsresultat stjäls (man kan säga så för det är vad det innebär), tas ur den normala distributionscirkeln och fördelas illegalt på svarta marknaden. Om detta gällde för 50, 60, 70, 80% av produktionen inom den sovjetiska industrin då skulle man uppenbarligen ha kapitalism, eftersom det skulle innebära att det fanns privategendom och privat tillägnelse. Men om det endast gäller för 1, 2, 3, 4% av produktionsresultatet, då är argumentationen bevisligen falsk, ty det innebär endast att det finns små kvardröjande fickor av kapitalistiska förrevolutionära distributionsformer. Den övervägande delen av produktionsmedlen ägs fortfarande av staten, av samhället, och antar inte varuform. Varuproduktionen är därför inte allmän och följaktligen är det heller inte kapitalism.

En invändning har gjorts mot hela detta resonemang, en invändning som vi måste diskutera eftersom den berör problemets kärna. Vad är produktionsförhållanden? Många vänster- och ultravänsterkritiker av den trotskistiska uppfattningen av övergångssamhället, har för vana att ge en överförenklad och icke-marxistisk definition av begreppet. De säger att produktionsförhållanden är förhållanden mellan individer engagerade i produktionsprocessen. D.v.s. med andra ord förhållandet mellan arbetare och administratörer, mellan styrande och styrda inom fabriken. Detta är förvisso sant, men det är endast en del av produktionsförhållandena. Det finns ytterligare element.

Enligt Marx' definition är produktionsförhållanden alla de förhållanden vilka människor uppriktar mellan varandra vid produktionen av sina materiella liv. Förhållandet mellan produktionsenheter är absolut nödvändiga för produktion av det materiella livet. Om fabriken inte får råmaterial eller maskiner, upphör den att producera lika säkert som om arbetarna skulle upphöra att arbeta i fabriken. Förhållanden mellan produktionsenheter är alltså en del av produktionsförhållandena. Detta innebär att också varuproduktion eller planering är en del av produktionsförhållandena.

När revolutionära marxister säger, att man i Sovjet har ett ekonomiskt system i vilket planering dominerar och som därför är kvalitativt skilt från ett kapitalistiskt system, så avser man just detta. Med det menar man inte någon juridisk form, en lag som säger: planering, eller en lag som säger: kollektiv egendom, Man menar att det är en ekonomisk realitet att förhållandet mellan produktionsenheterna (fabrikena) inte väsentligen förmedlas via marknaden. Fabrikena köper inte råmaterial och maskiner av varandra genom marknaden, såsom sker under kapitalismen, utan planen fördelar produktionsmedlen mellan fabrikena.

Man kan alltså säga att produktionsförhållandena i Sovjet är specifika, typiska för ett byråkratiskt, degenererat övergångssamhälle som varken är kapitalistiskt eller socialistiskt. Socialistiska produktionsförhållanden skulle innebära arbetarnas självstyre inom och mellan arbetande enheter och att arbetarna inte längre var underordnade maskiner och ledning, Kapitalistiska produktionsförhållanden innebär att arbetet är underordnat marknaden såväl inom som mellan fabrikena. I Sovjet har vi en korsning av dessa två.

Det finns en partiell underordning av arbetarna i fabriken genom ett byråkratiskt system för ledning. Det finns en partiell underordning av arbetet under marknaden genom varukaraktären hos löner och konsumtionsartiklar. Marknaden är delvis eliminerad, förhållandena mellan fabrikena är icke-kapitalistiska i den utsträckning planen finns, d.v.s. det är sociala priorite-

ringar som fördelar de ekonomiska resurserna och inte marknaden, vilken naturligtvis följer en helt annan logik.

Jag skulle vilja gå ännu längre, och påstå att den icke-kapitalistiska karaktären hos dessa produktionsförhållanden är nyckeln till förklaringen av vad som hänt i Sovjet under de senaste 40 åren. Jag tänker i första hand på den omfattande industrialiseringen. Omvandlingen av Sovjetunionen från ett efterblivet jordbruksland till världens andra industriland, var endast möjlig p.g.a. att investeringsprocessen inte styrdes av marknaden. När investeringar i efterblivna länder styrs av marknaden får man inte denna typ av industrialiseringsprocess. Den är inte lönsam, eftersom den inte ger profit och den måste subventioneras kraftigt och permanent. Under kapitalistiska produktionsförhållanden har man andra former för ekonomisk utveckling vilket vi kan iakttaga i alla länder i tredje världen. Under kapitalistiska produktionsförhållanden med marknad och kapitalistisk konkurrens, har man en annan ekonomisk dynamik än den sovjetiska.

Slutligen kan man då hävda att produktionssättet i Sovjetunionen är kapitalistiskt? En av fördelarna med den marxistiska metoden ligger i det faktum att definitionen av produktionsätt inte är statisk, inte rent strukturell utan dynamisk. Grundläggande för den dialektiska materialismen är att man förklarar en struktur eller ett fenomen endast genom dess rörelselagar och inte genom en orörlig, statisk beskrivning.

För en marxist är kapitalism inte endast kapitalets exploatering av arbetet, det är en överförenkling, utan kapitalets exploatering av arbetet som via en egen dynamik leder till en viss utvecklingslogik. Alla tre volymerna av Kapitalet samt Marx' Grundrisse ägnas inte åt en beskrivning av en statisk struktur utan åt en analys av kapitalismens rörelselagar: profitkvotens fallande tendens, den relativa mervärdeskvotens tendens att öka tendensen till koncentration och centralisering av kapital, de periodiskt återkommande kriserna osv osv.

Om man ser på Sovjet kan man inte finna att en enda av de kapitalistiska produktionssättets rörelselagar styr ekonomien under de senaste fyrtio åren. Hela logiken i detta ekonomiska system följer andra lagar än kapitalismens. Att rubricera Sovjet som kapitalistiskt innebär i själva verket att ge begreppet kapitalism ett helt annat innehåll än vad Marx gav. Det betyder att det skulle finnas en kapitalism som styrs av kvalitativt annorlunda lagar än de som analyserades av Marx i Kapitalet och Grundrisse.

Därför hävdar jag att uppfattningen att Sovjetunionen är kapitalistiskt eller socialimperialistiskt, motsätter sig marxismens logik och metod och leder till olösliga motsägelser av analytisk natur. Denna uppfattning måste därför förkastas.

Jag har aldrig förstått hur seriösa marxister verkligen kan tänka sig att Sovjet är kapitalistiskt. Det finns ingen seriös kapitalist i hela världen som tror det. Det finns ingen del av kapitalistklassen i hela världen som verkligen tror att den är vid makten i Sovjet. Hela idén, hur sofistikerat man än försvarar den, är en absurd idé, en idé som inte svarar mot verkligheten.

Men absurditeten kan drivas ännu längre. Progressive Labour i USA har, efter att tidigare upptäckt kapitalismen i Sovjet, nu också upptäckt kapitalismen i Kina. Efter att tidigare ha sagt att världsbourgeoisin härskat i Sovjet på ett fascistiskt sätt, säger de nu att världsbourgeoisin också härskar i Kina på ett fascistiskt sätt. Kapitalisterna skulle vara överlyckliga om det vore sant. De skulle säga att de senaste 50 åren har inneburit en triumferande utveckling av kapitalismen, de härskar i hela världen och blir allt starkare. Tyvärr tror de inte själva på detta och torde knappast kunna övertygas om att det förhåller sig på det viset.

Seriösare, och inte så lätt att bemöta, är uppfattningen att det: i Sovjet finns en ny typ av exploaterande samhälle. Detta samhälle är inte kapitalistiskt och har inte analyserats av Marx.

Man kan därför inte använda sig av den marxistiska analysens begreppsliga instrument, utan måste finna nya termer.

Några säger att det är ett byråkratiskt-kollektivistiskt samhälle (Burnham). Andra säger att det är ett byråkratiskt samhälle. Kuron och Modzelevsky, våra goda polska vänner, säger att vi har en byråkratisk klass vid makten. Denna uppfattning är mer seriös än uppfattningen att vi har klassisk kapitalism i Sovjet.

Vad är då svårigheterna med denna analys? För det första är det ytterst svårt att bevisa att byråkratin är en klass, en ny härskande klass. Av vilka skäl? Därför att det föreligger en grundläggande karaktäristik av alla tidigare härskandeklasser och som återigen är förbunden med den historiska materialismens själva natur.

Marxismens klassbegrepp kan uppenbarligen inte tillämpas på byråkratin. Varje klass i historien har spelat en historisk progressiv Och nödvändig roll, åtminstone vid något stadium av sin utveckling. Det finns inga klasser som faller från himlen. Enligt den marxistiska historieuppfattningen uppstår klasser ur ekonomiskt nödvändiga funktioner. De kan, som de oberoende parcellbönderna i väst, överleva sin historiskt nödvändiga roll. Men även när de överlever är det fortfarande denna sin funktion de överlever. Den sovjetiske byråkratin har däremot aldrig haft en ekonomisk nödvändig funktion vid något stadium i sin utveckling.

Det är intressant att se att många av de personer som menar att trotskisterna, (genom att definiera den sovjetiska staten som en degenererad arbetarstat) är milda i sin kritik av det byråkratiska styret, själva tilldelar denna byråkrati en enorm historisk förtjänst i det ögonblick de säger att byråkratin är en härskande klass. Ty vad de avser med detta är att denna grupp av människor, genom historisk nödvändighet, genomförde industrialiseringen av det sovjetiska samhället. Detta förnekar vi.

Industrialiseringen är möjlig i ett land som Sovjet utan byråkratiska privilegier. Industrialiseringen är inte bara möjlig, utan även lättare, att genomföra under arbetarklassens direkta styre och utan byråkrati. Med andra ord inkräktar byråkraterna på klassmakten och fyller inte någon som helst nödvändig ekonomisk och historisk funktion. Vi tilldelar dem inte den historiska förtjänsten att ha utvecklats från en parasitisk utväxt, till ett normalt och nödvändigt instrument i samhället. Vi förnekar att den spelar denna nödvändiga roll.

Men det ligger något mer i definitionen av byråkratin som klass. När man säger att byråkratin är en härskande klass innebär detta en mycket speciell relation mellan byråkratin och det existerande produktions sättet produktionsförhållandena. Varje härskande klass i samhället reproducerar – genom att följa sina egna intressen – de normala rörelselagarna för det produktions sätt i vilken det fungerar. Vi vet att varje enskild kapitalist strävar efter maximal profit, det är så det kapitalistiska produktions sättet fungerar, och det är så kapital ackumuleras.

I ett feodal- eller slavsamhälle är förhållandena annorlunda. Feodaltherrarna och slavherrarna följer också sina egna intressen när de strävar efter maximal merprodukt för att kunna öka sin personliga konsumtion. Men när den härskande klassens intressen väsentligen begränsas till privat konsumtion och inte för utveckling av produktivkrafterna finns ingen dynamisk, ekonomisk tillväxtprocess, Det är därför dessa samhällens rörelselagar inte är kapitalistiska.

Hur är det med byråkratins förhållande till det sovjetiska eller östeuropeiska produktions sättet. Kan den jämföras med kapitalistklassen eller liknar den mer en feodal eller slav- ägande klass?

Enligt min uppfattning är svaret självklart. Den enskilde byråkraten har inget intresse av ekonomisk tillväxt, produktionsmaximering och tillväxtoptimering. Detsamma gäller

byråkratin som ett kollektiv. Dess intresse är konsumtion och ingenting annat än konsumtion. De har materiella konsumtionsprivilegier, en del i pengar, en del i natura – högre inkomst, bil, våning, sommarställe etc och deras grundläggande intresse är att behålla och utöka dessa privilegier. Förmånerna är givetvis mycket betydelsefulla i ett fattigt samhälle och kan under tilltagande social ojämlikhet lägga grunden för ett nytt klassherravälde.

Varför hävdar jag att detta är en av de grundläggande motsättningarna i det sovjetiska ekonomiska systemet? Eftersom ett planekonomiskt system som bevisligen (särskilt under sovjetiska efterblivna förhållanden), har en viss inre logik av ekonomisk tillväxtmaximering inte kan styras av individer vars egenintresse inte sammanfaller med detta grundläggande drag hos produktionssättet, utan att skapa en permanent spänning och motsättning.

Man kan påstå att ända sedan den första femårsplanen, ända sedan de sista dragen av arbetaradministration, arbetarstyre och arbetardemokrati eliminerades ur det sovjetiska systemet och Stalin införde det byråkratiska enväldshärskarsystemet i industrin, har denna fundamentala motsättning legat till grund för alla svårigheter, kriser, reformer, nya kriser och nya reformer för ledningen av den sovjetiska ekonomin.

Det problem som måste lösas är: hur skall byråkratins egenintresse inom konsumtionsområdet kunna kombineras med planekonomins allmänna intressen och de för planekonomin typiska produktionsförhållandena. Det har förekommit tre svar på detta, vilka alla tre givit ett visst resultat men också stora motsägelser.

Det första svaret, det mest primitiva, men inte så ineffektivt under en viss period var: endast ren terror. Stalin sade till den enskilde byråkraten: ”käre vän, silkessnöret är mycket nära. Idag har du två bilar, två sommarställen och obegränsad inkomst. Om du inte förverkligar planen kommer du att vara en hatt kortare” (Han använde detta uttryck med stor förkärlek, det innebar: du kommer att dö). Denna metod är under vissa omständigheter inte utan effekt.

Det är en av förklaringarna till den permanenta terrorn som förekom under Stalin i Sovjet. Det är inte den enda, det finns även andra förklaringar: de stora sociala spänningarna, arbetar- och bondemassornas missnöje etc. Att förverkliga planen, att optimera kombinationen av de olika produktionsfaktorerna i en fabrik innebar inte att få någon liten förtjänst. ”Det är en fråga om liv eller död för dig kamrat, Om du inte förverkligar den så tas hatten av.”

Denna metod kan vara effektiv under en kort tid, särskilt i en ekonomi som har möjlighet att slösa bort stora resurser. Men när man väl går från extensiv till intensiv industrialisering så kommer den här sortens styre till slut att bli allt mindre framgångsrikt.

Under stalinismens andra period som började -34, 35 kombinerades terrorn med materiella egenintressen på ett speciellt sätt genom den s.k. enskilda räntabiliseringen av fabrikerna. Man tillämpade några av Oskar Langes teorier (vilket stackars Lange inte är ansvarig för), som vi skulle kunna kalla för simulerad marknadsekonomi och vilka genomfördes på ett mekaniskt sätt av ledningen för det byråkratiserade sovjetiska kommunistpartiet.

Dessa teorier betydde förenklat att byråkratens inkomst kopplades till fabriken produktions. Målen för planen uttrycktes fysiskt. Direktörens grundinkomst var ganska liten, även om den var mycket större än arbetarens. Om planen inte uppfylldes fick han ingenting utöver grundinkomsten. Om planen däremot uppfylldes fick han en premie, och om han överträffade den fick han en stor premie. Om planen överträffades med endast några få procent (inom stål- och maskinindustrin c:a 5%) var det tillräckligt för att byråkratens inkomst skulle fördubblas.

Detta gav vissa resultat. Man försökte länka byråkratens egenintresse till en mer effektivt fungerande industri, men istället uppkom nya motsättningar. Det uppkom ett enormt inbyggt egenintresse för byråkraterna att bluffa. Ju lägre siffror på produktionsresultaten man gav till

staten, desto lägre sattes planens mål och desto lättare var det att uppfylla och överträffa planen och därigenom öka sin inkomst. Ju större den dolda produktionskapaciteten, den dolda arbetskraftsreserven och de dolda råvarureserverna var, desto lättare var det att överträffa planen och desto högre blev inkomsten.

Det finns oräkneliga sovjetiska källor som bevisar att det var så här fabriksledarna opererade under Stalin. Vid den sista kongressen för kommunistpartiet vid vilken Stalin var närvarande citerades såväl i den allmänna politiska rapporten som Ove av Malenkov, som i rapporten om ekonomins tillstånd, siffror som var nästan otroliga för den som vet hur en planerad ekonomi fungerar. Siffrorna angav att 29% av produktionskapaciteten inom metallindustrin, den viktigaste industrigrenen i varje industrialiserat land, inte utnyttjades eftersom den inte deklarerades. Den användes som täckmantel och reserv av fabriksledarna och andra delar av byråkratin.

Detta gav upphov till en tredje reform som infördes under stackars Libermans namn (han fungerade endast som täcknamn, de avgörande krafterna bakom reformen är andra än enbart några akademiska ekonomer).

Nu försöker man länka de enskilda byråkraternas materiella egenintressen till planens vinst, inte som tidigare till den fysisk produktionen. Orsaken till det känner alla borgerliga ekonomer till; vinsten är en allmän indikator på ekonomisk prestation, medan fysisk produktion bara är *ett* element. Man kan öka den fysiska, produktionen genom att öka kostnaderna, slösa med råmaterial, arbetskraft och utrustning medan man med vinsten som indikator kan bedöma den allmänna prestationen och inte endast delar av prestationen.

Låt oss även undersöka denna tredje form av styre. Det är uppenbart att det inte är profiten som dirigerar investeringarna, i sådana fall skulle vi ha kapitalism i Sovjet. Profiten dirigerar inte investeringarna från en industrigren till en annan, från en fabrik till en annan. Profiten länkas till fabriksledarens inkomst. Det är ett försök att anpassa fabriksledarnas konsumtionsönskan till systemets funktionssätt och därigenom minska motsättningen mellan dessa. De inre motsättningarna i denna tredje är uppenbara för var och en som förstår hur systemet opererar.

Bär jag säger att byråkratin inte är en klass vars egenintresse, som är ett konsumentintresse, kommer i konflikt med en planekonomis funktionssätt påstår jag inte något statiskt och deskriptivt. Jag gör också en förutsägelse och visar på en rörelselag, som t.ex. i Jugoslavien framträder mycket tydligt. Där är alla sociala krafter mycket friare, opererar på ett mycket öppnare sätt och där är motsättningarna mycket synligare än i Sovjetunionen.

Jag sade tidigare att byråkraternas egenintresse är ett egenintresse inom konsumtionsområdet. Varför? Inte därför att det ligger i den mänskliga naturen, utan därför att det inte finns någon annan möjlighet i ett land med Sovjets struktur, eftersom privat tillägnelse av kapital, privat, ackumulering av kapital inte är tillåten.

Om dörren öppnas, om än ytterst litet, så befästs varuproduktionens logik. Omedelbart förvandlas en ojämn fördelning av inkomster, en ojämn fördelning av materiell konsumtionsnivå till en ojämn fördelning av rikedom och – till vad? Till uppkomsten av en ny kollektivistisk klass? Nej, till uppkomsten av den gamla goda, privata kapitalackumuleringen, till uppkomsten av den gamla goda privatrikeden – mycket välkänd, inte av dem som studerar den mänskliga naturen utan av dem som studerar Marx och det kapitalistiska produktionssättet under de senaste 150 åren.

Vad gör den enskilde jugoslaviske byråkraten? Konspirerar han för att föra någon "kollektivistisk klass" till makten Nej, han försöker tillägna sig privat egendom. Han försöker upprätta privata bankkonton i Jugoslavien, Tyskland, Österrike, Schweiz och kanske även i Sverige,

även om jag inte tror att det svenska banksystemets stora fördelar ännu har genomträngt den jugoslaviske byråkratens medvetande. De föredrar det schweiziska systemet med anonyma konton, nummerkonton som är försäkrade mot statlig tillägnelse eller expropriering.

Så när väl materiella byråkratiska privilegier lämnar konsumtionsområdet och går till sfären av förmögenhet och rikedom så föreligger inget mysterium, så finns inget nytt produktions-sätt, inget nytt mystiskt klassamhälle. Det är endast normala och typiska försök att upprätta privat egendom och privat kapitalackumulation.

Det har aldrig funnits någon samhällsklass som kunnat vidmakthålla sin ställning utan privat egendom. Varje grupp människor som under speciella förhållanden, exempelvis det asiatiska produktionssättet, endast härskat i politisk bemärkelse, men inte haft institutionaliserad privat egendom, karaktäriseras av exakt samma kännetecken som de sovjetiska byråkraterna. De kännetecknas av grundläggande institutionell instabilitet. Bara för att man härskar idag är man inte säker på att man härskar imorgon. Man kan förlora makten genom en handrörelse av en despot, kung eller kejsare och allt är förlorat.

Det enda sättet att inte förlora allt, och det visste mycket väl varje kinesisk mandarin, varje egyptisk tjänsteman eller präst, varje funktionär i det mongoliska kejsardömet, det enda sättet att stabilisera sin ställning, att stabilisera sin makt och sin rikedom, var att förvärva privat egendom. Man kunde också se hur dessa mandariner, dessa funktionärer i det asiatiska produktionssättet försökte bli privata jordägare. De lyckades vanligen och när de lyckades uppstod stora bondeuppror. Mandarinerna exproprierades och hela rörelsen, hela cykeln började om.

Man kan säga exakt samma sak om byråkratin i de byråkratiserade östländerna och Sovjetunionen. Det finns inget sätt för denna byråkrati att stabilisera sin makt, att upprätta ett säkert styre och en tryggad rikedom, utan att tillägna sig privategendom och utan att överföra privategendom till sina barn. De vill bli privatkapitalister, inte statskapitalister, inte byråkratiska härskare, inte en ny mystisk klass utan gamla goda privatkapitalister, eftersom det är det enda sättet de kan försäkra sig om att få behålla sin makt och rikedom.

Med andra ord: när vi säger att Sovjet. är ett övergångssamhälle mellan kapitalism och socialism menar vi förstås att återupprättandet av kapitalismen är möjligt. Vi menar också att omfattande sociala krafter arbetar i den riktningen, krafter inom byråkratin, bland de privata handelsmännen och de självägande bönderna. Detta gäller inte alla arbetarstater, men några av dem, särskilt Polen, utländska krafter, utländska företag, utländska affärsmän och bankmän försöker tränga in i denna ekonomi.

Men är dessa krafter dominerande idag? Kan vi säga att de är vid makten, att produktions-sättet och produktionsförhållandena bestäms av dem? Uppenbarligen är det inte så. De är fortfarande mycket svaga, de är fortfarande latent och de måste förändra de grundläggande produktionsförhållandena, de måste störta den planerade ekonomin och privat tillägna sig produktionsmedlen, för att vi skall kunna säga att kapitalismen har återupprättats. Det enda vi kan säga är att de utgör en fara och kommer att förbli en fara under en lång period, så länge klasskampen fortsätter och så länge vi inte har ett klasslöst samhälle.

Jag skall sluta med att ta upp två argument, ett av polemisk natur och ett som är av historisk natur och som leder alla dessa synsätt till deras logiska slutsats.

Ett argument av polemisk natur som idag är särskilt utvecklat av Bettelheim, är den mest sofistikerade polemiken mot den trotskistiska, revolutionärt marxistiska synen på övergångssamhällena. Han hävdar att det inte finns något produktions-sätt som är typiskt för ett övergångssamhälle. Det finns inga specifika produktionsförhållanden, inget specifikt produktions-

sätt under denna period. Det finns säger Bettelheim, olika kombinationer, olika blandningar av kapitalistiska, icke-kapitalistiska och halvkapitalistiska produktionsförhållanden.

Jag håller inte alls med om detta, jag anser att det är en grundläggande revision av marxismen. Om man med produktionsätt avser en struktur som bestäms av sina specifika rörelselagar existerar det inget "icke-produktionssätt" dvs kombinationer av olika produktionsförhållanden som kan utvecklas mer eller mindre godtyckligt. Detta är omöjligt inom marxismens begreppsliga ram. Det betyder endast att man inte förmått göra en analys. Det är endast ett annat sätt att säga att man inte känner, förstår och analyserar det givna produktionsättet. Att förneka dess existens är omöjligt.

Att, för att ge ett exempel, säga att man i ett övergångssamhälle kan ha olika kombinationer av marknadsekonomi och planekonomi (det är Bettelheims huvudargument), som är orelaterade till själva övergångssamhällets natur, det förefaller mig vara en fullständig revision av marxismen.

Antingen har man en ekonomi som väsentligen är planerad och i vilken marknadsförhållandena är underordnade eftersom det inte finns något privatkapital. Detta gäller inte i juridisk mening utan i ekonomisk mening, eftersom fabriker och marknaden inte bestämmer investeringarna och marknaden inte distribuerar ekonomiska resurser. De distribueras centralt av planen. Eller också styr marknaden, dvs marknaden distribuerar de väsentliga produktionsmedlen, ekonomiska resurser och arbetskraft mellan industrins olika grenar. I detta fall föreligger kapitalism.

Att i det senare fallet tala om övergångssamhälle pga att det finns vissa element av ekonomisk planering, är lika dumt som att tala om marknadsstyre i det första fallet. Om de ekonomiska resurserna distribuerades mellan olika fabriker och industrigrenar genom konkurrens och marknadslagar, då är det fråga om kapitalism, kapitalistisk konkurrens och privategendom. Även om egendomen juridiskt ännu inte anges som privat. Ty om en fabrik har rätt att förfoga över produktionsmedlen äger den uppenbarligen dessa vare sig det är formellt rubricerat eller ej.

Jag vill hävda att det finns ett specifikt produktionsätt under övergångsperioden. Att tala om dessa olika blandningar visar endast att man är oförmögen att karaktärisera och analysera detta specifika produktionsätt. Mot bakgrunden av denna oförmåga att göra en specifik ekonomisk och social analys av verkligheten i Sovjetunionen, drar Bettelheim och alla maoistiska kamrater (inklusive de kinesiska) slutsatsen att det väsentliga är politiken och kulturen. Infrastrukturen är inte väsentlig, i den kan alla möjliga saker hända, och där kan alla möjliga blandningar finnas. Det väsentliga är det politiska klassherraväldet. Antingen härskar arbetarklassen politiskt eller så gör kapitalistklassen det. Det som händer i ekonomin, vad som händer i produktionsförhållandena, i produktionsättet är oväsentligt.

Detta är en enkel teori som är mycket välkommen för dem som måste försvara hur arbetarklassens styre kan ersättas med kapitalistklassens styre utan att produktionsättet förändras. De kinesiska kamraterna påstår att under Stalin rådde proletariats diktatur, men idag är det kapitalistklassens diktatur i Sovjet. På det svarar vi: Var vänliga kära kamrater och visa oss den grundläggande förändringen i produktionsättet. Vad är i grunden förändrat i Sovjet mellan 1950 och 1960? Var är den grundläggande skillnaden i det sovjetiska ekonomiska systemet under Stalin, under Chrusjtjov och under Brezjnev.

Uppenbarligen kan ingen påvisa någon sådan skillnad, så våra kära kamrater svarar att detta är oväsentligt. Det väsentliga är vem som härskar politiskt. Under Stalin härskade arbetarna, under Chrusjtjov härskade kapitalisterna. Som jag tidigare sagt: detta är en lätt väg ut ur ett dilemma, men inte något seriöst svar. Ur marxistisk synvinkel utgör en social kontra-

revolution som inte åtföljs av någon förändring i sättet på vilken ekonomin fungerar, en icke-kategori, ett icke-begrepp i den marxistiska metoden och inom de marxistiska ramarna.

Min andra och avslutande anmärkning är inte polemisk utan historisk. Vad menar vi med att säga att vi har en degenererad arbetarstat i Sovjet? Vi avser två saker. Vi menar inte att arbetarna styr politiskt, det vore idiotiskt. I den meningen är formuleringen inte idealisk eftersom den kan vara tvetydig. När man hör formuleringen arbetarstat kan man tro att det betyder att arbetarna härskar. Vi hävdar att arbetarna inte hade makten varken under Stalin eller Chrusjtjov eller har det under Brezjnev idag. Det krävs uppenbarligen en revolution för att återupprätta arbetarklasstyre i Sovjet. Vi kallar det för en politisk revolution, men det är en annan historia.

Vad menar vi då med att kalla Sovjet för en arbetarstat? Vi menar med detta, att de grundläggande sociala och ekonomiska ramarna som är nödvändiga för en utveckling mot socialism fortfarande existerar, dvs vi använder detta begrepp i en mycket bred, historisk mening och inte i den omedelbara betydelsen av direkt klasstyre. (Se not 4)

Ett konstigt och godtyckligt sätt att använda begreppet? Jag tror inte det, och jag skall ge en historisk analogi som härstammar från Marx och Engels och som anses som klassisk av alla marxister.

Vad menar marxister med att hävda att det i England under 1600-talet utspelades en borgerlig revolution? Vad menar de när de säger att den borgerliga revolutionen slutgiltigt segrade 1688? Menar de med detta att bourgeoisin i omedelbar politisk betydelse var den härskande klassen efter 1688? Självklart inte. Var och en som gör den tolkningen av den marxistiska uppfattningen (det finns vissa historiker som har försökt göra det) pratar endast strunt.

Att påstå att engelska köpmän härskade politiskt i England under den Georgianska epoken, för att inte tala om William och drottning Annes tid, är rent nonsens. Hovet regerade genom hovadeln. Underhuset var, som vi nu vet efter all den historiska analys som utförts under de senaste 25 åren, praktiskt taget utsett av kungen. I underhuset kunde man köpa sig en plats och hovet dvs monarkin bestämde husets sammansättning, man kan hävda att det fanns några få köpmän och några få bankirer som inträdde i adelsståndet. Det är sant, men de gjorde samma sak i Frankrike under den absoluta monarkin. De gjorde till och med samma sak i Spanien och Österrike under den absoluta monarkin, men ingen skulle därför kalla den absoluta monarkin i dessa länder för bourgeoisins styre.

Vi menar exakt samma sak när vi säger att vi har en arbetarstat i Sovjet, som när vi säger att vi haft en segerrik borgerlig revolution i England 1688. Vi menar att de allmänna historiska villkoren för att bygga ett kapitalistiskt samhälle, för att få till stånd en fri utveckling av kapitalistiska förhållanden, upprättades av denna borgerliga revolution. Vi menar ingenting utöver detta.

Det dröjde 75-100 år mellan den ärorika revolutionen 1688 och den industriella revolutionens första decennier mellan 1770 och 1800 för att detta helt potentiella, historiska och indirekta herravälde för bourgeoisin skulle omvandlas till ett direkt och verkligt herravälde. I viss mening krävdes det en politisk revolution i England, eftersom det som inträffade där under början av 1800-talet: avskaffande av spannmålslagarna och införandet av det liberala partiets styre, var en sorts politisk revolution.

En klass som inte härskat tidigare tog den direkta politiska makten i sina händer. När jag säger en ny klass gör jag ett misstag. Vilken var denna adels natur? Var adeln feodal? Nej, men kan inte påstå att den adel som styrde under georgianerna var en feodal adel. Ursprunget till denna hovadels inkomst var det allmänna mervärde som producerades av arbetarna och bönderna i England.

Hur skall man då benämna denna adel? Man kan kalla den för en del av borgarklassen i den mening att den utgjorde ett särskilt socialt skikt vars intresse stod i skarp motsättning till köpmännens, finansierernas och industrimännens intresse, men som i sista hand exploaterade och parasiterade på samma inkomstkällor som köpmännen, finansiererna och industrimännen.

Här har vi analogin. När vi idag säger att vi har en degenererad arbetarstat i Sovjet menar vi med detta att den ryska byråkratin inte är en klass, den har inga oberoende inkomstkällor, den har inga oberoende rötter i ekonomin. Den utgör en parasitisk del av arbetarklassen, den har ingen annan inkomst än av lönearbete som den erhåller i form av materiella privilegier.

Byråkraterna måste störtas av arbetarklassen med våld på samma sätt som de brittiska kapitalisterna störtade hovadeln genom en politisk revolution, inte genom en grundläggande förändring av produktionsättet och produktionsförhållandena. Det är i denna betydelse begreppet arbetarstat har en mening. Den har på samma sätt en mer omfattande historisk betydelse eftersom uppbygget av ett socialistiskt samhälle inte kan slutföras i nationell skala. Det är en världsomfattande process. Så länge segerrika socialistiska revolutioner begränsas till några få länder till en del av världen, så kommer de att förbli övergångssamhällen. De kommer att förbli mellan kapitalism och socialism.

Vi kan säga att vad som inträffat i Sovjet är på samma gång en historisk seger och en historisk tragedi. Den internationella arbetarklassen och den sovjetiska arbetarklassen var, när den ryska revolutionen blev isolerad, stark nog att förhindra kontrarevolutionens seger. De tillät inte att kapitalismen återinfördes. Försöken att återinföra den har varit många, det senaste gjordes av Hitler. Nästa försök kommer att göras av byråkratgrupper understödda av det internationella kapitalet.

Den internationella arbetarklassen var stark nog att förhindra återupprättandet av kapitalismen i Sovjet, men den var inte stark nog att krossa världskapitalismen. Den var inte stark nog att sprida den socialistiska revolutionen i världsskala, vilket var den väsentligaste förutsättningen för att bryta ned byråkrats roll i Sovjet. Världsrevolutionens tidigare nederlag (jag hoppas att vi inte skall se några fler nederlag i framtiden) skapade förutsättningar som möjliggjorde den politiska exproprieringen av den ryka arbetarklassen. Världsrevolutionens utveckling skapar förutsättningarna för att bryta ned detta byråkratiska styre.

Punkter från diskussionen

1. Ur ortodox marxistisk synvinkel kan man säga att det idag endast finns två klasser i Sovjetunionen, Den ena är proletariatet, alla de som tvingas sälja sin arbetskraft. Den andra utgörs av Kolchosbönderna, dvs de som inte behöver sälja sin arbetskraft, eftersom de har tillgång till produktionsmedel genom kooperativ och privat egendom. Detta är naturligtvis en mycket förenklad beskrivning av den sociala strukturen i Sovjetunionen. För att noggrannare kunna klargöra denna, måste man också precisera uppskiktningen av proletariatet och kolchosbönderna.

Proletariatet kan delas upp det privilegierade byråkratiska skiktet, ett separat och befast socialt skikt med särskilda intressen och medvetenhet, samt två ytterligare undergrupper: industri- och statsarbetarna och kolchosarbetarna inom jordbruket. Det byråkratiska skiktet kan delas upp i två eller tre undergrupper: stats- och partibyråkratin, den militära byråkratin och den ekonomiska eller teknokratiska byråkratin. Dessa har alla särskilda intressen och särskilda intressekonflikter uppstår mellan dem.

Även kolchosbönderna kan delas upp i minst tre undergrupper: massan av arbetande bönder, kolchosbyråkratin samt vissa bönder som fortfarande kan rubriceras som rika bönder De senare kan till viss del ackumulera kapital inom det kooperativa jordbrukets ramar. De utgör

tillsammans med de mer privilegierade delarna av byråkratin den potentiella utgångspunkten för ett återupprättande av kapitalismen.

Om vi ser till vissa andra östeuropeiska länder som Polen, Jugoslavien och Ungern måste vi lägga till ytterligare en samhällsklass, nämligen de självägande bönderna och de privata affärsmännen. De utgör i dessa länder en, mycket betydelsefull samhällsklass av vad man skulle kunna kalla småvaruproducenter, småkapitalister och även medelstora kapitalister (man exploaterar upp till tio lönearbetare.

2. Den grundläggande klasskampen inom övergångssamhällena är kampen mellan de sociala och ekonomiska krafter som har ett materiellt intresse av att återupprätta kapitalismen, och de klasstyrkor som vill fortsätta uppbygget av ett socialistiskt samhälle genom att gradvis eliminera alla sociala och ekonomiska mekanismer som reproducerar ett återupprättande av kapitalismen. Detta är den ortodoxa marxistiska uppfattningen.

Lenin sade exakt samma sak när han hävdade att den privata varuproduktionen och småböndernas agerande ständigt reproducerade kapitalismen. Han påstod inte att det var en fråga om motsättning endast i huvudet på människorna. Han hävdade att det var en motsättning i de ekonomiska och sociala relationerna.

Det är alltså rätt att säga att den kamp som avgör dessa samhällens framtid är kampen mellan planering och marknad. För Bettelheim är denna analys omöjlig, Om han gjorde den skulle han inte kunna finna några skillnader mellan Kina och Sovjet, mellan Sovjet under Stalin och Sovjet under Chrusjtjov. Det finns ingen grundläggande skillnad.

I Kina har varuproduktionen och marknadsekonomin under de sista månaderna utvidgats. Jag har redan påpekat för maoistiska kamrater i andra länder att de skall vara försiktiga med att identifiera maoismen med vinstens avskaffande, eftersom de riskerar att bli slagna på fingrarna. av kamrat Mao själv.

Det förekommer sedan 6-12 månader tillbaka ett klart återupprättande av profitmotivet i Kina. Denna utveckling kan, man inte utan vidare fördöma, det går inte att få bort marknaden med administrativa åtgärder. Ur den synvinkeln existerar ingen skillnad mellan Bettelheim och mig. Vi anser båda att vissa kvarlevor av varuproduktionen är oundvikliga vid en viss utvecklingsnivå hos produktivkrafterna. Allt beror inte på medvetenhet och politiskt ledarskap, utan också på den ekonomiska basen, på graden av industriell och teknisk utveckling. Det räcker inte att man gör en kulturrevolution vart tionde år för att faran för kapitalismens återupprättande skall kunna elimineras.

Orsakerna till kapitalismens återupprättande ligger inte enbart i folks huvuden, utan också i den dagliga ekonomiska verkligheten, i produktionens sociala och ekonomiska relationer. Det ligger i småvaruproduktionens överlevande, i marknaden, i konsumtionsartiklarnas varukaraktär, i privat inkomst, i inkomstens fördelning genom pengar, i ojämlikhet osv. Detta är den främsta orsaken. Det som sket i huvudet är väsentligen en återspeglning av, vad som sker i verkligheten och inte motsatsen, som många naiva maoister tror. En sådan idealistisk uppfattning är inte förenlig med marxismen.

3. Omedelbart efter den ryska revolutionen var den grundläggande motsättningen den mellan proletariatet och bourgeoisin. Men efter hand som kapitalisterna "vittrade bort", försvann som klass, blev den grundläggande konflikten den mellan proletariatet och småbourgeoisin.

Denna formel är logisk för varje övergångssamhälle, eftersom den socialistiska revolutionen eliminerar kapitalisterna man inte småbourgeoisin. Dess integration eller försvinnande utgör en lång historisk process, inte något som man med revolutionära metoder kan lösa på två eller tre år.

Gränsen mellan småbourgeoisin och proletariatet är mycket vag. Det existerar hela samhällsskikt som står med en fot i proletariatets läger (socialt, inte politiskt) och med den andra i småbourgeoisins läger. Manchetarbetare, vissa statsanställda, vissa tekniker och intellektuella tillhör båda samhällsklasserna. De vacklar mellan dessa beroende på produktionens organisering, inkomstskillnader, möjligheten av att ackumulera kapital etc. Att säga att kampen mellan plan och marknad uteslutande är en kamp inom arbetarklassen betyder att man identifierar hela byråkratin med arbetarklassen, vilket är felaktigt. Jag vill hävda att delar av byråkratin är småborgerlig, exempelvis inom jordbruket där byråkratin, inte utan framgång försöker ackumulera privat rikedom. Samma gäller den ekonomiska byråkratin i städerna.

Det finns inget skäl till varför vi skulle hänföra en chefsingenjör eller direktör i Sovjet till arbetarklassen, när vi i Sverige eller Belgien hänför honom till småbourgeoisin. Förhållandet till arbetarklassen är detsamma i båda fallen. Även beträffande akademiker som har en halv million svenska kronor i årsinkomst är det ganska svårt att hävda att de av ekonomisk nödvändighet tvingas sälja sin arbetskraft. De måste också hänföras till småbourgeoisin. Det finns en stor grupp av människor som står med en fot i arbetarklassen och en fot i byråkratin och som därför är de som klarast symboliserar och uttrycker strävan att återupprätta kapitalistiska produktionsförhållanden.

4. Vilken är byråkratins exakta funktion? I vilkas intressen utformas planen? Det finns de som hävdar att planerna inte alls fungerar i arbetarklassens intresse. Jag menar att detta är felaktigt. Arbetarna är av flera skäl starkt knutna till planeringen. För det första kan arbetarna inte avskedas i Sovjet. Man kan sparkas av politiska skäl, men detta är helt marginellt och tillämpas på ungefär 0,1%. Vidare är den stora massan av arbetare en garanterad årlig inkomst och en garanterad arbetssituation, Detta förhållande är enormt betydelsefullt. När man genom Libermanreformerna försökte avskaffa den fulla sysselsättningen gav det upphov till en stor revolt. Detta är en av de få politiska strider i det sovjetiska samhället under de senaste tio åren som vi vet det mesta om, eftersom de speglades i den sovjetiska pressen, i fackföreningslitteraturen, vid fackföreningskongresser etc. Resultatet blev att de ekonomiska administratörerna som ville skära ned antalet anställda vid sin fabrik själva måste skaffa nya anställningar åt dessa arbetare. Garantin för en ständig inkomst fanns alltså kvar.

Jag skall ge en andra aspekt på planekonomin som är nära relaterad till den förra. Vad händer om det ekonomiska tvånget att sälja sin arbetskraft försvinner pga att man har en garanterad inkomst? Man arbetar naturligtvis mindre hårt. Märkligt nog anser många ekonomer i väst inklusive s.k. marxister att detta är en stor svaghet. De säger: "Se arbetsproduktiviteten i dessa fabriker är mycket lägre, arbetarna arbetar inte så hårt." Jag menar det tydligaste beviset på att något kvarstår sedan oktoberrevolutionen och att det finns en grundläggande skillnad i Sovjets sociala struktur i förhållande till väst. Det ekonomiska tvånget att arbeta och rädslan för arbetslöshet existerar inte. Byråkraterna är naturligtvis mycket missnöjda med detta förhållande och vill göra något åt det, men varje åtgärd från byråkraternas sida kommer att stöta på hårt motstånd hos arbetarna.

En tredje aspekt av den sovjetiska ekonomin som intresserar arbetarna är den tekniska koordineringen och den ekonomiska tillväxten. Om dessa faktorer inte fungerar, om fabriker inte producerar därför att det inte finns råmaterial eller maskiner, är det omöjligt att öka reallönerna och därigenom öka levnadsstandarden. Det ligger därför i arbetarnas eget intresse att investeringarna samordnas nationellt och att den ekonomiska planeringen fungerar.

5. En av byråkraternas svaga punkter är att de saknar en egen ideologi. Det enda språk de kan tala är den förvrängda marxismen-leninismen. Man lyckas inte undanhålla ens den mest revolutionära litteraturen, Chrusjtjov liksom Stalin måste t.ex. trycka och sälja Lenins "Staten

och revolutionen”. Denna byråkrats förmåga att utveckla en egen ideologi kommer att bli en av orsakerna till dess fall.